عدالت اطلاعاتی در عصر هوش مصنوعی:
از دسترسی به اطلاعات تا قدرت دانستن، فهمیدن و اثرگذاری

عبدالرضا نوروزی چاکلی
دبیر علمی نهمین کنگره متخصصان علوم اطلاعات و
سرپرست پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک)

نهمین کنگره متخصصان علوم اطلاعات
۳ و ۴آذر ۱۴۰۵ |تهران

پرسش آغازین

**اگر همه به اینترنت و ابزارهای هوش مصنوعی دسترسی داشته باشند،
آیا عدالت اطلاعاتی تحقق یافته است؟**

اثرگذاری
چه کسانی در تصمیم‌ها سهم دارند؟

دیده‌شدن
چه دانش و چه کسانی دیده می‌شوند؟

فهم
آیا می‌توان اطلاعات را ارزیابی کرد؟

دسترسی
آیا منابع در دسترس‌اند؟

لزوم تغییر زاویه نگاه: از دسترسی به اطلاعات تا عدالت اطلاعاتی

در بخش مهمی از تاریخ تحول علوم اطلاعات، دسترسی به اطلاعات یکی از آرمان‌های بنیادین این حوزه بوده است .

بدون دسترسی، بسیاری از فرصت‌های یادگیری، پژوهش، مشارکت اجتماعی و توسعه فردی و جمعی از افراد سلب می‌شود.

اما مسئله نابرابری اطلاعاتی را نمی‌توان صرفاً به برخورداری یا عدم برخورداری از منابع اطلاعاتی تقلیل داد.

مسئله نابرابری اطلاعاتی می‌تواند در دسترسی به اطلاعات، در توانایی استفاده از اطلاعات، در کیفیت و اعتبار اطلاعات در دسترس، در نحوه بازنمایی افراد و گروه‌ها در منابع اطلاعاتی، در فرصت تولید و انتشار دانش و حتی در قدرت تأثیرگذاری بر نظام‌های اطلاعاتی و تصمیم‌گیری‌های مبتنی بر اطلاعات شکل بگیرد.

در چنین نگاهی، عدالت اطلاعاتی فقط این نیست که چه کسی به اطلاعات دسترسی دارد؛ بلکه این نیز هست که چه کسی در جهان اطلاعات حضور دارد، چه کسی دیده می‌شود، چه کسی می‌تواند از اطلاعات بهره‌مند شود و چه کسی در شکل دادن به این جهان نقش دارد.

چهار بُعد عدالت اطلاعاتی: دسترسی، دیده‌شدن، توانمندی، مشارکت و قدرت؛ ابعاد به‌هم‌پیوسته یک اکوسیستم

گذر از دسترسی اسمی و صوری به سوی دسترسی واقعی، مؤثر و متناسب با نیازهای افراد

۱ عدالت در دسترسی

کیفیت، هزینه، استمرار، سهولت استفاده، دسترس‌پذیری برای افراد دارای معلولیت، تناسب با نیازهای کاربران و برخورداری از خدمات به زبان قابل فهم

۲ عدالت در دیده‌شدن

بازنمایی و کشف‌پذیری متنوع و منصفانه دانش، [زبان، فرهنگ‌ها، افراد و گروه‌ها] توسط نظام‌های اطلاعاتی و موتورهای جست‌وجو

۳ عدالت در توانمندی فهم، ارزیابی و بهره‌مندی از اطلاعات

سواد اطلاعاتی، سواد رسانه‌ای، سواد هوش مصنوعی، تشخیص نیاز اطلاعاتی، فهم، ارزیابی اعتبار و کیفیت اطلاعات [ارزیابی خروجی‌های سامانه‌های هوش مصنوعی]

۴ عدالت در مشارکت، تولید دانش و قدرت اثرگذاری

فرصت مشارکت به افراد و گروه‌ها برای تولید، سازماندهی و انتشار دانش، طراحی نظام‌های اطلاعاتی ، سیاست‌گذاری و اثرگذاری

عدالت اطلاعاتی؛ یک اکوسیستم، نه یک نقطه

چهار بعد، دسترسی، دیده‌شدن، توانمندی و مشارکت، در ارتباط با یکدیگر معنا پیدا می‌کنند.

توازن و پیوند میان ابعاد، شرط حرکت از دسترسی صوری به فرصت واقعی است.

هوش مصنوعی :فرصت یا بازتولید نابرابری؟

ظرفیت‌ها

- تسهیل جست‌وجو و دسترسی
- ترجمه و رفع موانع زبانی
- کمک به یادگیری و پژوهش
- پردازش و تحلیل داده‌ها
- شخصی‌سازی خدمات اطلاعاتی
- سازماندهی دانش

مخاطرات

- شکاف در زیرساخت و دسترسی
- کم‌نمایی زبان‌ها و دانش‌ها
- سوگیری داده و الگوریتم
- تمرکز قدرت و منابع بر محیط دیجیتال
- تفاوت در مهارت و بهره‌مندی

داده، زبان و بازنمایی :چه کسی در جهان AIدیده می‌شود؟

هوش مصنوعی ممکن است هم به کاهش و هم به افزایش نابرابری‌های اطلاعاتی کمک کند.

سامانه‌های هوش مصنوعی به نحوه طراحی، داده‌ها، منابع، ارزیابی، استفاده و حکمرانی وابسته‌اند.

حکمرانی	بازنمایی	دانش‌ها	زبان‌ها
شفافیت، ارزیابی و امکان بازنگری	سوگیری در توصیف، دسته‌بندی و پاسخ	حضور یا غیبت منابع محلی و تخصصی	تفاوت در حجم، کیفیت و پوشش داده

اگر افراد صرفاً به استفاده از خروجی‌های هوش مصنوعی تشویق شوند، بدون آنکه توانایی ارزیابی انتقادی آنها را داشته باشند، ممکن است وابستگی به سامانه‌های اطلاعاتی افزایش یابد، در حالی که توانمندی اطلاعاتی کاربران تقویت نشود.

در چنین جهانی مسئولیت متخصصان علوم اطلاعات چیست؟

آیا مسئولیت ما همچنان سازمان‌دهی، ذخیره، بازیابی، مدیریت و اشاعه اطلاعات است؟ یا باید این مسئولیت‌ها را در چارچوب گسترده‌تری از عدالت، مشارکت، کیفیت، تنوع و توانمندسازی اطلاعاتی بازاندیشی کنیم؟

علوم اطلاعات باید ضمن حفظ و توسعه هسته تخصصی خود، در چند حوزه زیر نسبت به پیامدهای اجتماعی و انسانی نظام‌های اطلاعاتی مسئولیت بیشتری بپذیرد:

طراحی عادلانه	خدمات و نظام‌های اطلاعاتی برای گروه‌های کاربران متنوع
سازمان‌دهی دانش	بازنمایی متوازن، فراداده و طبقه‌بندی با توجه به تنوع فرهنگی، زبانی، اجتماعی و معرفتی
سواد اطلاعاتی و AI	توسعه برنامه‌های آموزش سواد اطلاعاتی، رسانه‌ای و هوش مصنوعی برای تقویت توان ارزیابی انتقادی و استفاده مسئولانه
تقویت علم باز	کاهش موانع دسترسی به دانش و مشارکت
مشارکت در حکمرانی اطلاعات	حضور در فرایندهای سیاست‌گذاری، طراحی استانداردها، ارزیابی نظام‌ها، توسعه زیرساخت‌های دانش و حکمرانی هوش مصنوعی

عدالت اطلاعاتی در ایران :از دغدغه علمی به دستور کار ملی

جامعه علوم اطلاعات کشور می‌تواند در شکل‌دهی به یک دستورکار ملی برای عدالت اطلاعاتی نقش مهمی ایفا کند.

- چه تصویری از عدالت اطلاعاتی در کشور داریم؟
- آیا شاخص‌های جامع و قابل اتکایی برای سنجش عدالت اطلاعاتی داریم؟
- چه گروه‌ها، زبان‌ها، منابع و پژوهش‌هایی کمتر دیده می‌شوند؟
- چه تفاوت‌هایی در دسترسی مؤثر و توانمندی اطلاعاتی وجود دارد؟
- آیا داده‌ها و سامانه‌های AI تنوع دانش و زبان را پوشش می‌دهند؟
- چه سازوکارهایی برای ارزیابی، مشارکت و پاسخ‌گویی وجود دارد؟

پنج پیشنهاد برای دستورکار ملی

۱	**توسعه چارچوب و شاخص‌های ملی**	سنجش دسترسی، بازنمایی، توانمندی و مشارکت
۲	**تقویت زیرساخت‌های دانش فراگیر**	منابع، داده‌ها، واژگان و خدمات متنوع
۳	**توجه به عدالت در توسعه و ارزیابی AI**	ارزیابی پوشش، سوگیری، شفافیت و دسترس‌پذیری
۴	**توسعه برنامه‌های ملی و سازمانی سواد اطلاعاتی و AI**	برنامه‌های آموزشی انتقادی و توانمندساز
۵	**شکل‌دهی به شبکه همکاری ملی عدالت اطلاعاتی**	همکاری دانشگاه، کتابخانه، نهادهای سیاست‌گذار پژوهش و فناوری

شبکه همکاری برای عدالت اطلاعاتی

عدالت اطلاعاتی مسئولیت یک رشته یا سازمان به تنهایی نیست.

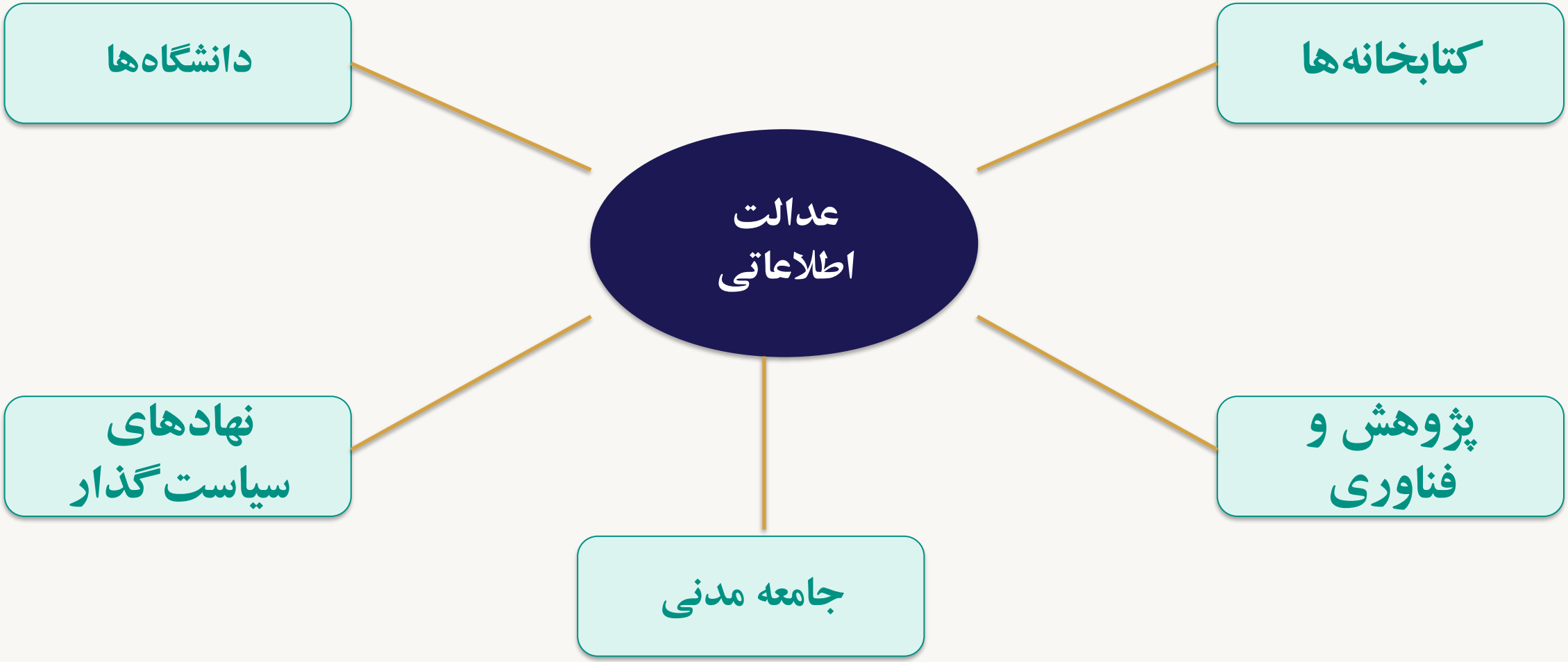

شاید بتوان در ادامه گفت‌وگوهای این کنگره، زمینه شکل‌گیری **یک شبکه علمی و حرفه‌ای** برای مطالعه، ارزیابی و توسعه راهبردهای عدالت اطلاعاتی در کشور را فراهم کرد.

شبکه‌ای که بتواند به تولید دانش، توسعه شاخص‌ها، انجام پژوهش‌های مشترک، تبادل تجربه، تدوین پیشنهادهای سیاستی و ارزیابی روندهای کشور کمک کند.

نقش ایرانداک :زمینه‌ای برای مشارکت و همکاری

ایرانداک می‌تواند در کنار نهادهای علمی و حرفه‌ای، به تقویت گفت‌وگو و توسعه زمینه‌های همکاری عدالت اطلاعاتی کمک کند و یکی از نهادهایی باشد که در زمینه نابرابری‌های اطلاعاتی، ارزیابی نظام‌های اطلاعاتی و تقویت همکاری میان نهادهای علمی، نقش‌آفرینی کند.

- همکاری و شبکه‌سازی
- ارزیابی نظام‌های اطلاعاتی
- تقویت زیرساخت‌های دانش
- توسعه شاخص‌ها و شواهد
- پژوهش درباره نابرابری‌های اطلاعاتی

این نقش، زمینه‌ای برای همکاری ملی است؛ نه مسئولیتی انحصاری.

آینده اطلاعات، آینده فرصت‌های انسانی

افزایش ظرفیت فناوری، به خودی خود، به معنای افزایش عدالت نیست.

جهانی اطلاعاتی‌تر، لزوماً جهانی عادلانه‌تر نیست.

عدالت اطلاعاتی، دسترسی، دیده‌شدن، توانمندی و مشارکت را به هم پیوند می‌دهد.

آینده علوم اطلاعات، به میزان توانایی ما در پیوند دادن دانش تخصصی با مسئولیت اجتماعی، توسعه فناوری با عدالت، مدیریت اطلاعات با توانمندسازی انسان‌ها و نوآوری با مشارکت و فراگیری نیز بستگی دارد.

نه فقط جهان را اطلاعاتی‌تر؛ جهان اطلاعات را عادلانه‌تر کنیم.

Noroozi@irondoc.ac.ir Noroozi@shahed.ac.ir Noroozi.reza@gmail.com

مقالات کنگره

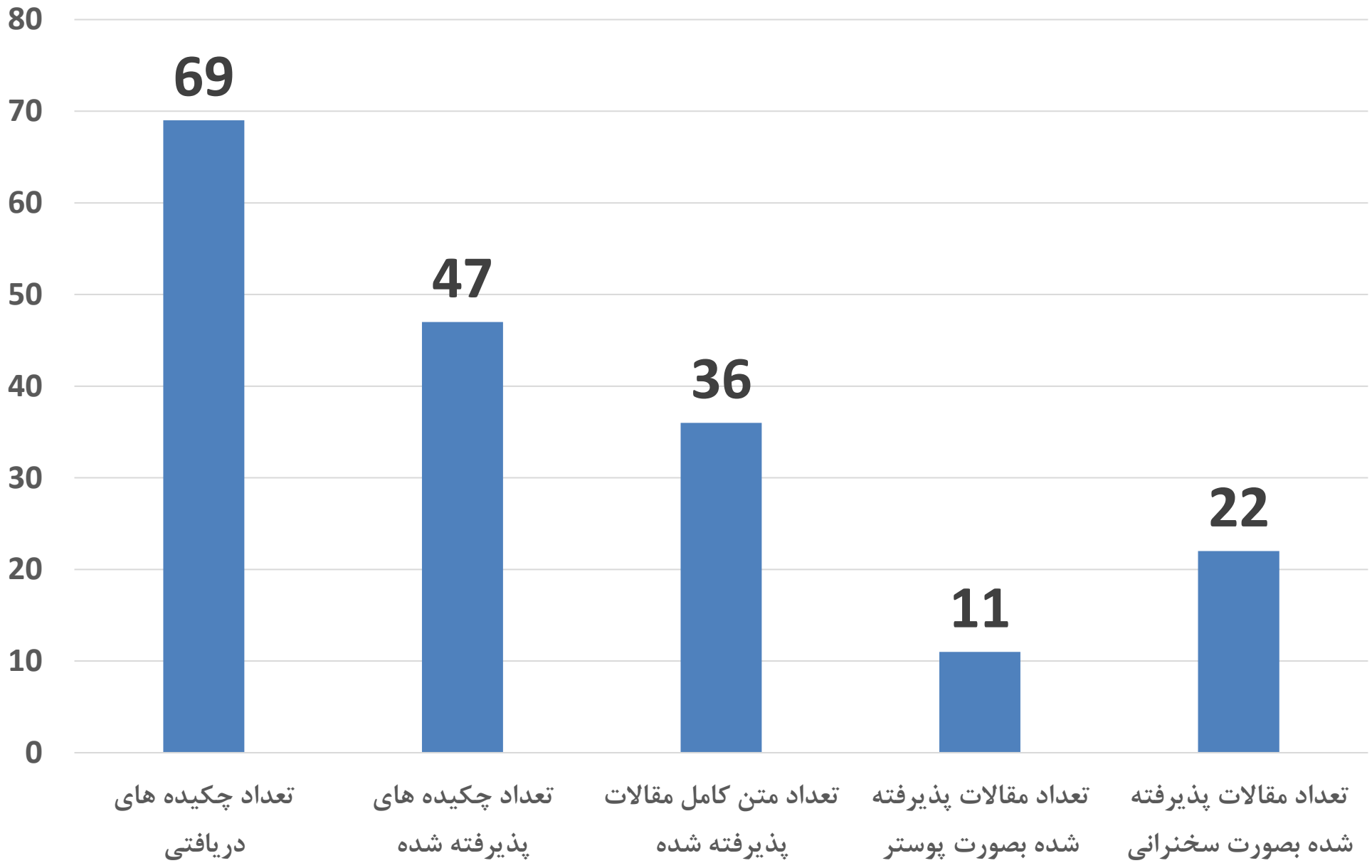

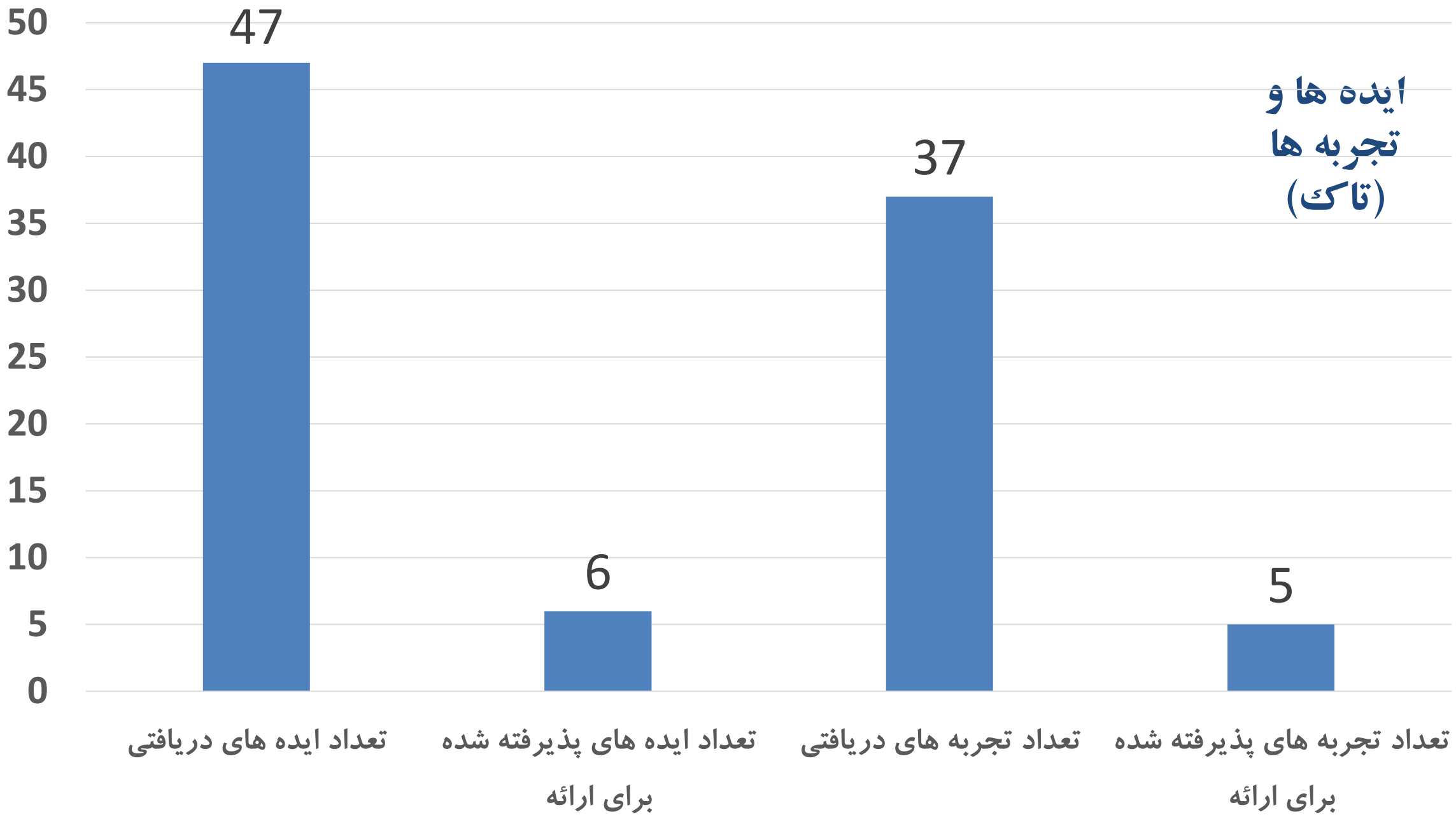
ایده ها و تجربه ها (تاک)
50
45
40
35
30
25
20
15
10
5
0
47
6
37
5
تعداد ایده های دریافتی
تعداد ایده های پذیرفته شده برای ارائه
تعداد تجربه های دریافتی
تعداد تجربه های پذیرفته شده برای ارائه